

УДК 821.161.2(71)-1.09

І.С. НАКАШИДЗЕ,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В.А. Лазаряна*

ОБРАЗ МІСТА ЯК ТОПОСУ «ДРУГОЇ» БАТЬКІВЩИНИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНОМОВНИХ ПОЕТІВ КАНАДИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті аналізується специфіка розкриття художнього образу Канади як «другої» батьківщини. У центрі дослідження – топос міста в контексті опозиції чужина–батьківщина. Об'єктом дослідження є лірика україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. (Л. Палій, Р. Кедр, С. Гурко, В. Ворскло та ін.).

Ключові слова: образ міста, топос, опозиція чужина–батьківщина.

У ХХ ст. українська література розвивалась не лише на теренах України, але й за її межами, зокрема і у Канаді. Незважаючи на певну ізольованість від материкової України, література діаспори означеного періоду є невід'ємною частиною історії української літератури. Україномовна творчість поетів-емігрантів на сьогодні є багатим матеріалом для літературознавчого аналізу. У силу відомих ідеологічних заборон за часів тоталітарного режиму літературні постаті діаспори не були відомі в Радянській Україні. Увага до вивчення творчості українських емігрантів активізувалася в роки перебування, не згасає й до сьогодні. М. Сорока вбачає одну з причин інтересу до літератури діаспори у її змістовому наповненні: «це величезний шар естетичних і філософських ідей, певних формальних досягнень, це спроба осягнути українську історію й показати в ній ту, за М. Шлемкевичем, «загублену українську людину» (я б сказав «розгублену») на тлі величезних зрушень в моралі й психіці ХХ ст.» [1, с. 150]. Серед дослідників україномовної поезії Канади – науковці Канади (П. Кравчук, Яр Славутич, Д. Струк, Я. Розумний, О. Гай-Головка та ін.) та України, які недавно долучилися до цієї справи (Л. Скорина, І. Руснак, Л. Селіверстова, П. Сорока, І. Немченко та ін.). У їхніх наукових працях та розвідках розглядаються питання розвитку української поезії в Канаді, тематика, проблематика, характер версифікації, стильові особливості творчості окремих поетів.

Більшість науковців лише констатують, що центральною темою лірики поетів-емігрантів є тема батьківщини (України). Чи не єдиною науковою працею, присвяченою дослідженню теми батьківщини, є монографія Я. Розумного «Батьківщина в поезії Яра Славутича» (Київ, 2009), у якій простежується еволюція образу Батьківщини (України) у поезії Яра Славутича у різних часових вимірах: минулого, сучасного, майбутнього. Незважаючи на те, що монографія Я. Розумного є цілісним і систематичним (єдиним у своєму роді) дослідженням теми батьківщини, у ній бракує аналізу образно-виражальної системи розкриття останньої, що дає підстави для продовження літературознавчого дослідження заявленої автором теми. Не осмислена також і присутність у ній теми «другої» батьківщини (Канади). В емігрантській україномовній поезії Канада постає новим краєм, образ якої еволюціонує від світу чужини до свого, де є можливість через мову, слово, поезію, громадську і професійну діяльність зберегти свою національну ідентичність. Метою цієї статті є аналіз художнього втілення образу міста як топосу «другої» батьківщини.

У творчості україномовних поетів опозиція чужина–батьківщина є однією з центральних у художній характеристиці світу Канади. Вона вибудовується насамперед на зіставленні просторових вказівок тут–там (Канада – Україна) й часових тепер–тоді (теперішнє–минуле). Влучно обігрує їх зміст Н. Ханенко-Фрізен: «як добре чи погано є у світі *тут* щодо того, як було у світі *там*, чи ж як добре чи погано є *тепер* щодо того, як було *тоді*» [2, с. 90]. С. Кузьменко у поезії «Емігрант» ставить ліричного героя між двох світів, що оточують його зовні і співіснують всередині, – чужиною та батьківщиною. Опозиція батьківщина–чужина за Я. Розумним – «протиставлення світів: світу свого, що в пам'яті, пережитого в родинному колі, під крилом батьків, серед краси природи, коли поет тільки сприймав, не все розуміючи, й світу, що в книгах, звичаях і легендах, – світові новому, дійсному, але чужому, ще не збагнутому, який нічим йому не нагадує його втраченого світу» [3, с. 83]. У поезії С. Кузьменко, якщо світ батьківщини – України – прочитується в поклику предків як відзвуку минулого, то світ чужини – Канади – означений звуковим образом – кличу дітей, що спроектовано на майбутнє. Як два світи, минуле і майбутнє, не можуть злитися в єдине ціле, так і душа емігранта змушена все життя розриватися навпіл:

По грані двох доріг несе людина:
Дві сили, дві надії, два хрести [4, с. 38].

Образ сили реалізує внутрішній зв'язок світів, а образ надії екстрапольований на майбутнє, хоча образ хреста – це втілення страждання та труднощів життя. Таким чином, у поезії «Емігрант» опозиція світ–чужина/світ–батьківщина розгортається у просторі та часі як в оточенні ліричного героя, так і в його душі одночасно.

Г. Грицик зазначає, що антонімічне протиставлення батьківщина–чужина «безперечно, є одним із вагомих елементів світосприйняття поетів діаспори, зумовленого як особистими, так і суспільно-політичними факторами. У такому контексті простежується чітка градація епітетів та мікрохарактеристик на позначення компонентів названої антитези: рідне – позитивне, чуже – негативне, вороже, небезпечне» [5]. На опозиції чужина–батьківщина побудовано сюжет вірша «У мріях прекрасна є завжди Україна» В. Ворскло. У характеристиці батьківщини означення веселий, прекрасний, дорогий серцю край, «без болю, без сліз, без пожеж» [6, с. 42], утворюють її ілюзорний образ, бо таким рідний край постає лише у мріях. Чужина теж охарактеризована як гостинна, прекрасна і щедра, але вона реальна. Критерієм відмінності між реальним та ілюзорним світами є їх місце у серці ліричної героїні, образ якої є збірним: «В нас в серці шумує Дніпро» [6, с. 42]. Поетеса закликає любити і чужину, хоча б через те добро, що вона дає.

У вірші «Актуальне питання» С. Гурко «друга» батьківщина постає своєрідною фізичною оболонкою людини: в ній – її тіло, а душа – в Україні:

У Канаді лиш тіло,
В Україні душа,
Десь літає несміло,
Як бездомне пташа [7].

Порівняння душі ліричної героїні із бездомним пташам утверджує думку про неможливість повноцінного життя на чужині (у Канаді), образ «бездомне пташа» – символ загубленості людини у світі. Лірична героїня С. Гурко відчуває себе чужинкою, її стан виразнюється вжитим означенням «емігрантська прибузда» [7] – для неї знайти щастя неможливо.

М. Кирчанів називає поезію діаспори «новою» українською поезією: це «поезія ландшафту, поезія пейзажу, поезія міста, поезія місця. На зміну хатинам, лісам і лугам приходить новий індустріальний і сучасний, технічний, технологічний або техногенний, пейзаж» [8, с. 28], – відзначає він. Дійсно, у ній інший простір, нові образи (І. Темертей, С. Гурко та ін.). Так, у поезії І. Темертея яскраво виражено цей контраст: на Україні лишилась затишна світла хата у селі серед степу («Хазяїну та хата вкотре сниться» [9, с. 451]), а у Канаді є лише похмура сіра кімната у місті. Опозиція село–місто концептуально навантажена (село – рідний край, а місто на чужині). У вірші С. Гурко «Візія апокаліпсис» образ сучасного міста Канади охарактеризовано так:

Метастази міста
вростають у тіло

.....
На груди давають
бетоном дороги [7].

С. Гурко переводить цю опозицію село—місто в опозицію вертикальної та горизонтальної площин. Місто у вірші С. Гурко розірване: «...де небо і землю / На клапті вузькі порозкраяно» [7]. Атрибутами цієї розірваності виступають образи хмарочосів, характерні для канадських міст, зокрема Торонто. Модерні висотні будівлі втомлюють місто, віддаляють від людей небесний простір, а отже, звужують простір людської душі. С. Гурко впевнена, що у місті людина не може жити повноцінним життям:

Сумні, сумні життя прогнози
Тобі, людино, в мільйоннім місті [7].

У триптиху С. Гурко «Місто» опозиція село—місто будується на характеристиці ставлення людини до праці, наголошуючи морально-етичний аспект: «Село – здоров'я, труд, / А місто – це нажива» [10, с. 83]. Образ міста у поетеси зіставляється з Вавилонською вежею, його прикметами є продажні тіла й душі, вона переводить його у площину підземного життя, що підкреслює відсутність духовності у місті, його абсурдність. Екзистенційний мотив у зображенні міста поєднується з мотивом тотального руйнування, у розвитку якого актуалізовано образ атомної бомби як передвісника «Тотальної руйни, тотальної заглади» [10, с. 83].

Екзистенційного забарвлення образ міста як уособлення Канади набуває і в поезії Т. Матвієнка «У тисках»:

Серед міських «пустель», ефірних полювань –
Світ задихнувся й згірк від копоті і бруду [11, с. 70].

Образи копоті та бруду – атрибути сучасної цивілізації. Асоціативно вони вказують на брак духовності, що перетворює місто на пустелю. У вірші «Затишок» Т. Матвієнка поглиблює опозицію місто—село у межах людської свідомості: «Десь мислення канва похмура та імліста, – / А тут деревний сон... і тиша чарівна» [11, с. 70]. Епітети «похмура» й «імліста» характеризують нездатність людського розуму у параметрах міста функціонувати вільно і природно. Йому асоціативно протиставляється образ села як вільного простору, де вивільняється душа та здобуває затишок, зміст якого розкривається через образи сну й тиші.

Образ міста як топосу «другої» батьківщини домінує в поетичному циклі М. Голод «Торонто». У центрі його характеристики опозиція світ сучасний—світ минулого. Сучасний світ – місто на чужині – постає як замкнений простір, покритий тінню від бетонних будівель. Атмосфера неприйняття таких умов життя підкреслена образом повітря, його означення – «холодно штучне» й «просякле запахом бляхи» [7, с. 134]. Світ минулого сфокусовано в образі села на батьківщині. У його характеристиці в активній позиції сонце, люди, небо, птахи, що актуалізують вираз необмеженості простору. Контрастно до образу неба на батьківщині постає образ метро як одного з основних атрибутів міста, що асоціативно викликає опозицію рай—пекло. Негативного змісту образ метро набуває у поезії І. Макарик. У вірші «Підземка» поетеса характеризує стан людини, яка зі світла потрапляє у підземелля:

Сіріють думки,
І день –
В глибокому підземеллі.
Кам'яніють люди [12, с. 157].

Метрополітен наділений здатністю «поглинача» людських емоцій, передусім сміху. Лірична героїня впевнена: коли в усіх людей зникає бодай усмішка, що є символом не лише гарного настрою, а й людяності, то люди втрачають свою індивідуальність, зливаючись в єдину «білу» масу. Асоціативно образ підземки у І. Макарик еволюціонує в «поглинача» людських душ, що скорельовує цивілізацію на образ пекла. Л. Палій актуалізує подібний зміст міста через побутові нюхові образи:

В каньйонах міста
Кам'яні доми
дихають один на одного
рибою і часником [11, с. 116].

Епітет «кам'яний» вказує на брак духовності у місті.

У поезії Л. Палій «Чужа пісня» опозиція чужина–батьківщина розкривається асоціативно. Шум автомобілів та гуркіт поїздів на чужині протиставляється тиші сільських доріг на батьківщині. На цьому тлі реалізується опозиція природа–цивілізація. У її розвитку акцентовано психологічні переживання ліричної героїні, яку гнітить відсутність на чужині чистої прохолодної води з джерела:

і принесу в липких руках
щастя своє
в холодній пляшці «Орендж Краш» [13, с. 7].

Образ джерельної води – символ чистоти, життєвості батьківщини. Образ липких рук – деталь у розкритті трагічного в поезії, а образ щастя у пляшці надає їй певного трагікомічного забарвлення. В. Ворскло порівнює вино «із золотого жбана» чужини із джерельною водою з рідного колодязя на батьківщині та приходиться до висновку: «ця вода твого вина хмельніша» [6, с. 20]. Опозиція чужина–батьківщина у І. Темертея розкривається на побутовому рівні – через протиставлення алкогольних напоїв:

Хіба б той віскі впився,
Хто виріс у країні жита й буряків! [9, с. 388].

Із мотивом чужини пов'язаний образ канадського віскі, вживання якого лише викликає роздуми «дурні й хмельні» та думку про Україну; алкогольний напій батьківщини не вказується прямо. Для ліричного героя побутово-життєві деталі витіснено виразом внутрішнього стану героя, його спогадами та роздумами про рідний край. В одному з віршів найкращим напоєм названо звістку про незалежність України як певний апогей: довгоочікувана новина, на яку ліричний герой чекав усе життя, і від якої у нього вже десять років приємне похмілля.

Спираючись на термінологію, якою користується І. Качуровський, опозицію село–місто можна назвати опозицією рустикальної й урбаністичної тематики в межах одного вірша. Опозиція місто–село як концепт у розкритті опозиції чужина–батьківщина простежується і в поезії Р. Кедря. Так, у вірші «Мурашник» поет характеризує село як «зелений і барвистий / Квітучий рай» [14, с. 345], надаючи його образіві функції символу України. Образ міста (символ цивілізації й Канади) інтерпретований як мурашник: «сірий і нудний мурашник людський – / Голодний, спрагнений, цупкий, жадний» [14, с. 345]. Низка епітетів, що представляють місто в негативному плані, переводить опозицію село–місто на загальнолюдський рівень. На цьому тлі розгорнуто опозицію духовне–матеріальне.

Таким чином, у ліриці поетів-емігрантів простежується порівняння образу Канади з образом України. У цьому випадку центральна в його контексті опозиція чужина–батьківщина вибудовується на позиціонуванні просторових і часових категорій. Образ міста є прикметою Канади, що постає як замкнений простір, на відміну від безмежжя батьківщини. Різниця між двома світами розкривається шляхом порівняння природних явищ та реалій життя людей, що потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Сорока М. «Еміграція, діаспора, література: що показує час?» (інтерв'ю-діалог) / М. Сорока, А. Мельничук // Всесвіт. – 2001. – № 1–2. – С. 149–156.
2. Ханенко-Фрізен Н. Інший світ, або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття / Н. Ханенко-Фрізен. – К.: Смолоскип, 2011. – 392 с.
3. Розумний Я. Батьківщина в поезії Яра Славутича / Я. Розумний. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 179 с.

4. Кузьменко С. Вічний проростень: поезії / С. Кузьменко. – Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово», 1981. – 64 с.
5. Грицик Г. Наснилась мені Україна (про мову діаспорної поезії) [Електрон. ресурс] / Г. Грицик. – Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-12.pdf>
6. Ворскло В. Листи без адреси: вибрані поезії / В. Ворскло. – Торонто [б. в.], 1967. – 68 с.
7. Гурко С. Поезії [Електронний ресурс] / С. Гурко. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=1077&type=tvorch>
8. Кирчанів М.В. Америка & Україна: література і ідентичність / М.В. Кирчанів. – Воронеж: <http://ejournals.pp.net.ua>, 2010. – 162 с.
9. Темертей І. Поезії / І. Темертей. – К.: Неопалима купина, 2004. – 512 с.
10. Гурко С. Три джерела / С. Гурко. – Тернопіль: Стар Софт, 1999. – 224 с.
11. Хрестоматія з української літератури в Канаді. 1897–2000 / упор. Яр Славутич, М. Шкандрій. – Едмонтон: Видавничий комітет «Слова», 2000. – 632 с.
12. Антологія української поезії в Канаді (1898–1973) / упор. Яр Славутич. – Едмонтон: Об'єднання українських письменників «Слово», 1975. – 160 с.
13. Палій Л. Дивовижні птиці / Л. Палій. – Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово», 1989. – 38 с.
14. Кедр Р. Поезії / Р. Кедр. – Торонто: Видавництво «Євшан-зілля», 1983. – 372 с.

В статье анализируется специфика раскрытия художественного образа Канады как «второй» родины. В центре исследования – топос города в контексте оппозиции чужбина–родина. Объектом исследования является лирика украиноязычных поэтов Канады второй половины XX в. (Л. Палий, Р. Кедр, С. Гурко, В. Ворскло и др.).

Ключевые слова: образ города, топос, оппозиция чужбина–родина.

The specifics of art image of Canada as a «second» homeland is analyzed in article. In the center of the study – the city topos in the context of opposition foreign land-motherland. The object of study is the lyrics of Ukrainian Canadian poets of the late 20th century. (L. Palyj, R. Kedr, S. Gurko, V. Vorsklo etc.).

Key words: image of the city, topos, opposition foreign land-motherland.

Одержано 14.05.2014.